

Research Paper

Analysis of Allameh Tabatabaei's Approach to Two Common Characteristics of Judaism and Western Civilization: Sensationalism and MaterialismNosrat Nilsaz^{*1} Mohammad Javad Rahmatian², ¹ Associate Professor, Department of Quran and Hadith Sciences, Tarbiat Modares University.² M. A. in Quran and Hadith Sciences, Tarbiat Modares University.

10.22080/qhs.2025.28759.1189

Received:

January 29, 2024

Accepted:

July 13, 2024

Available online:

March 10, 2025

Extended Abstract**1. Introduction**

In different periods, various approaches to Quranic exegesis have emerged. Certainly, the needs of the Muslim community in each era, whether more or less, have played a role in the development and flourishing of these approaches. Human scientific advancements and industrial achievements in the past two centuries have grown remarkably, and various fields of knowledge and technologies have brought about profound changes in daily life. Alongside this development and evolution, the growth of rationality, intellectualism, and the posing of new questions, concerns, and complex needs in different societies have been witnessed. These

transformations have also fundamentally impacted the tradition of exegesis, leading to the emergence of a rational-social approach. Exegetes, with the idea that the Quran is "a clarification for all things" (An-Nahl 16:89) and that answers suitable for new questions can be found in the Quran, have endeavored to articulate the Quran's stance on various issues by engaging with the text using a new language and style that is convincing to the new generation. These exegetes certainly encountered different responses from Western thinkers to these questions and sometimes included Western perspectives in their evaluations and critiques.

The Al-Mizan Exegesis, apart from its prominence and importance in various aspects, is also a turning point in the social

^{*}**Corresponding Author:** Corresponding Author**Address:** Tarbiat Modares University.**Email:** nilsaz@modares.ac.ir

approach not only in Shia exegesis but in the exegesis of the entire Islamic world. Allameh Tabatabaei, repeatedly, either in the context of critiquing Western views regarding Islamic teachings, rules, and laws, or in independent discussions relevant to the subjects presented in the verses, has critiqued the theoretical foundations, practical methods, and individual and social laws of Western civilization. One of these significant subjects is the theory of sensationalism and materialism in Western civilization. A subtle point is that Allameh considers Western civilization to share these two characteristics with the Jewish people. Many verses of the Quran are dedicated to the invitation of Prophet Moses (PBUH) and the stories of the Israelites and Pharaoh, as well as the confrontations of Jews with the invitation of Prophet Muhammad (PBUH). These verses mention some characteristics of the Jews, such as arrogance and egotism (Al-Baqarah 2:80, 111; Al-Ma'idah 5:71), breaking covenants (Al-Baqarah 2:83, 100), seeking excuses (Al-Baqarah 2:61; An-Nisa' 4:153), pride and disobedience (Al-Baqarah 2:87, 247), and envy (Al-Baqarah 2:89-90). Through his unparalleled subtle thinking and precision, Allameh Tabatabaei has also inferred the two fundamental characteristics of sensationalism and materialism from the Quranic verses and considers Western civilization to be the inheritor of these two traits from the Jews.

This research elucidates and analyzes Allameh Tabatabaei's views on the two concepts of sensationalism and materialism among the Jews and Western civilization, the relationship between these two characteristics, and their consequences. It also explains the valid ways of acquiring knowledge from the perspective of the Quran in response to the critique of sensationalism.

2. Methods

In this study, a library-based method was used for data collection, and the research methodology follows a descriptive-analytical approach.

3. Results

One of the most important and perhaps unparalleled features of the Al-Mizan Exegesis is that, in addition to the sequential interpretation of the verses, it includes a kind of thematic exegesis as well as various scientific, philosophical, historical, social, and ethical discussions. In this research, Allameh Tabatabaei's perspective on sensationalism and materialism as two significant characteristics of Judaism, and the shared characteristics of Western civilization with the Jewish people in these two traits, has been analyzed and explained.

Allameh Tabatabaei refers to the reflections of these two traits of the Jews in Quranic verses that recount events such as the Israelites' request to see God or their peculiar questions about the slaughter of the cow. He explains the presence of these same characteristics in today's materialistic Western civilization. Additionally, Allameh critiques the theory of sensationalism with rational arguments such as the fact that the premises of the theory of sensationalism are themselves rational, that recognizing errors in sensory and rational sciences relies on rational principles and rules, and that general results in any science, even empirical sensory sciences, are not proven. He also elucidates the Quran's theory on the ways of acquiring knowledge and the domains of each method.

According to Allameh, sensationalism and materialism among the Jews have led to undesirable traits such as refusal and disobedience to divine commands, and in Western civilization, it has resulted in the prevalence of numerous superstitions.

4. Conclusion

Reflection on various Quranic verses that recount the stories of Jews or the Israelites shows that their two significant characteristics were sensationalism and materialism. They refused to follow divine commands, believing they were not bound by imitation, while they accepted without reason anything that aligned with their desires. According to Allameh Tabatabaei, these two characteristics are the common ground between Western civilization and the Jews. In Western civilization, with the prevalence of sensationalism, any non-material existence was denied, and adherence to religion was considered imitation, which science discouraged. This led to the spread of various social superstitions in the West.

Allameh Tabatabaei, by critiquing the arguments of sensationalism proponents, based on Quranic verses, demonstrates that all human knowledge comes from divine teaching, although the role of causes cannot be denied. The three domains of theoretical sciences, general and intellectual sciences, and practical sciences are

closely interconnected. Therefore, the Quran rejects sensationalism because the first and foremost issue in the Quran is the oneness of the Almighty God, from which all other knowledge originates. It is evident that monotheism is separate from material matters and is linked to pure rational principles. The Quran also rejects the use of experience for determining legislative rulings, and considers piety and transgression as two inspired sciences, with their details and specifics obtained through revelation. Furthermore, the Quran forbids thinking without piety and, whenever discussing religious laws and ordinances, reminds people of moral virtues and good qualities.

Funding

There is no funding support.

Authors' contribution

The responsibility for this article rests with the two research authors.

Conflict of interest

This research has no conflicts of interest.

References

- Adib Soltani, Mir Shamsuddin, The Vienna Treatise, Technical Editor: Morteza Karimi, Typed by Iranian Center for Cultural Studies, First Edition, 1980, Printed by Argy Tehran Press.
- Babaei, Parviz, Philosophical Schools from Ancient Times to Today, Negah Publications, Tehran, Third Edition, 2013.
- Bashirieh, Hossein, An Introduction to New Theories in Political Science, New Sciences Publications, Tehran, First Edition, 1999.
- Copleston, Frederick, A History of Philosophy, From Descartes to Leibniz, translated by Gholamreza Aavani, Soroush Publications, Scientific and Cultural Publications Company (Education of the Islamic Revolution), 2007.
- Foster, John Bellamy, Marx's Ecology, Materialism and Nature, translated by Ali Akbar Masoumi Beigi, Negah Publications, Tehran, 2021.
- Foroutan, Gholam Hossein, Islamic Realism and Marxist Philosophy, Tebyan Cultural and Information Institute, Qom, 2016.
- Tabatabaei, Mohammad Hossein, Al-Mizan fi Tafsir al-Quran, 20 volumes,

Al-Alami Institution for Publications - Lebanon - Beirut, 2nd Edition, 1411 AH.

علمی

واکاوی رویکرد علامه طباطبایی به دو ویژگی مشترک یهود و تمدن غربی: اصالت حس و مادی‌گرایی

نصرت نیلساز^{*۱} ID، محمدجواد رحمتیان^{*۲} ID^۱دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه تربیت مدرس.^۲کارشناسی ارشد رشته علوم قرآن و حدیث دانشگاه تربیت مدرس.

10.22080/qhs.2025.28759.1189

چکیده

یکی از ویژگی‌های مهم و بلکه بی‌بدیل تفسیر *المیزان* این است که در کنار تفسیر ترتیبی آیات مشتمل بر نوعی تفسیر موضوعی و نیز بحث‌های مختلف علمی، فلسفی، تاریخی، اجتماعی و اخلاقی است. در این پژوهش دیدگاه علامه طباطبایی درباره اصالت حس و مادی‌گرایی به‌عنوان دو ویژگی مهم یهود و اشتراک تمدن غربی با قوم یهود در این دو خصیصه واکاوی و تبیین شده است. علامه ضمن اشاره به بازتاب‌های این دو خصلت یهودیان در آیاتی از قرآن که حوادثی مانند تقاضای دین خدا از سوی بنی‌اسرائیل یا پرسش‌های عجیب آن‌ها را در ذبح گاو حکایت کرده، وجود همین دو ویژگی را در تمدن مادی امروز غرب تبیین کرده است. همچنین علامه با نقد نظریه اصالت حس با ادله‌ای عقلی مانند این که مقدمات نظریه اصالت حس خود عقلی‌اند، تشخیص خطا در علوم حسی و عقلی بر عهده عقل و قواعد عقلی است، نتایج کلی در هیچ علمی حتی علوم حسی مجرب نیست، نظریه قرآن درباره راه‌های شناخت و معرفت و حوزه‌های هر کدام را نیز تبیین کرده است. از نظر علامه حس‌گرایی و مادی‌گرایی در میان یهود باعث خصلت‌های ناپسندی مانند استنکاف و سرپیچی از فرامین الهی و در تمدن غربی باعث رواج خرافه‌های متعدد شده است.

تاریخ دریافت:

۰۹ بهمن ۱۴۰۲

تاریخ پذیرش:

۲۳ تیر ۱۴۰۳

تاریخ انتشار:

۲۰ اسفند ۱۴۰۳

کلیدواژه‌ها:

طباطبایی؛ *المیزان*؛ اصالت حس؛
مادی‌گرایی؛ قوم یهود؛ تمدن غربی؛
حس

** مقاله مستخرج از پایان نامه کارشناسی ارشد محمدجواد رحمتیان است.

* نویسنده مسئول: نصرت نیلساز

آدرس: دانشگاه تربیت مدرس.

ایمیل: nilsaz@modares.ac.ir

۱ مقدمه و بیان مسأله

در ادوار مختلف در حوزه تفسیر قرآن رویکردهای گوناگونی به وجود آمده است. قطعاً در پیدایش و شکوفایی این رویکردها نیازهای جامعه مسلمانان در هر عصر هم‌نقشی، چه کم یا زیاد، داشته است. پیشرفت‌های علمی بشر و دستاوردهای صنعتی در دو سده اخیر رشدی بسیار چشمگیر داشته و دانش‌ها و فناوری-های گوناگون هر روز عرصه زندگی را با تحولاتی عمیق مواجه ساخته است. به موازات این توسعه و تکامل شاهد رشد خردگرایی، اندیشه‌ورزی، طرح پرسش‌ها، دغدغه‌های جدید و نیازهای پیچیده در جوامع مختلف هستیم. این تحولات بر سنت تفسیر هم اثری بنیادین داشته و باعث پیدایش رویکرد عقلی اجتماعی شده است. مفسرانی با این اندیشه که قرآن «تَبَيَّنًا لِّكُلِّ شَيْءٍ» (نحل/۸۹)، است و می‌توان برای پرسش‌های جدید پاسخ‌هایی درخور از قرآن یافت، تلاش کردند با استنطاق قرآن با زبان و اسلوبی نوین که برای نسل جدید قانع‌کننده باشد، موضع قرآن را درباره مسائل گوناگون تبیین و ارائه کنند. این مفسران قطعاً در موارد مختلف با پاسخ‌های مختلف اندیشمندان غربی به این پرسش‌ها هم، روبه‌رو می‌شدند و گاه ضمن طرح دیدگاه غربیان به ارزیابی و نقد آن‌ها پرداخته‌اند. تفسیر *المیزان* غیر از برجستگی و اهمیت در جنبه‌های مختلف از نظر رویکرد اجتماعی هم نقطه عطفی نه‌تنها در تفاسیر شیعی بلکه در تفاسیر کل جهان اسلام به‌شمار می‌آید. علامه بارها یا در بستر نقد دیدگاه‌های غربیان درباره آموزه‌ها یا احکام و قوانین اسلام و یا در بحث‌های مستقل به تناسب موضوعات مطرح در آیات به نقد مبانی نظری و شیوه‌های عملی و قوانین فردی اجتماعی تمدن غربی پرداخته‌اند. یکی از این موارد مهم نظریه اصالت حس و مادی‌گرایی در تمدن غربی است. نکته بسیار ظریف این است که علامه تمدن غربی را در این دو ویژگی با قوم یهود مشترک دانسته‌اند. آیات بسیاری از قرآن به دعوت حضرت موسی (ع) و ماجراهای قوم بنی‌اسرائیل و فرعون و همچنین رویارویی‌های یهودیان با دعوت نبی اکرم (ص) اختصاص یافته است. در این آیات برخی از ویژگی‌های یهودیان مانند نخوت و خودپرستی (بقره/ ۸۰، ۱۱۱؛ مانده/ ۷۱)، پیمان‌شکنی (بقره/ ۸۳/ ۱۰۰)، بهانه‌جویی (بقره/ ۶۱/ نساء ۱۵۳)، استکبار و نافرمانی (بقره/ ۸۷/ ۲۴۷)، حسادت (بقره/ ۹۰-۸۹) اشاره شده است. علامه طباطبایی با نازک-اندیشی و دقت‌نظرهای بی‌بدیل خود دو ویژگی بنیادین دیگر یهودیان، یعنی اصالت حس و مادی‌گرایی را هم از آیات قرآن استنباط کرده است و تمدن غربی را میراث‌دار یهودیان در این دو خصیصه دانسته‌اند. در این پژوهش دیدگاه علامه طباطبایی درباره دو اندیشه اصالت حس و مادی‌گرایی در میان یهود و تمدن غربی، نسبت این دو ویژگی و پیامدهای آن تبیین و تحلیل شده است. همچنین به تناسب نقد اندیشه اصالت حس راه‌های معتبر کسب معرفت از نظر قرآن بیان شده است.

۲. درباره مؤلفه‌های گوناگون عنوان این پژوهش، یعنی ویژگی‌های یهود، ویژگی‌های تمدن غربی و دو مکتب اصالت

حس و مادی‌گرایی پژوهش‌های متعددی صورت گرفته است. اما درباره بازتاب و تأثیر این دو مکتب بر بعضی اندیشه‌های دینی دو مقاله وجود دارد: «تجربه‌گرایی و حس‌گرایی، ریشه تجسیم در اندیشه ابن تیمیه» نوشته محمدجواد عنایتی راد، محمدجواد، نقد مبانی سلفی‌گری، ایران، تهران، زمستان ۱۳۹۷. پژوهشگر در این مقاله پس از تشریح ادراک حسی و تجربه‌گرایی به ذکر مشهورترین اندیشمندان در حوزه تجربه-گرایی می‌پردازد. در ادامه باورها و معتقدات صاحبان این اندیشه مطرح و به باور ابن تیمیه و علت نفوذ این باور در ذهن او پرداخته شده است.

«رهیافتی تطبیقی به (حس‌گرایی سلفی) و (حس‌گرایی تجربی)» نوشته مصطفی عزیزی علویچه، مجله حکمت اسلامی، بهار ۱۳۹۸. پژوهشگر در این مقاله پس از معرفی تفکر سلفی، به بیان برخی از ویژگی‌های آن می‌پردازد، سپس در ادامه با مطرح‌نمودن حس‌گرایی و منحصراً کردن معرفت در شناخت حسی و خیالی که از پارادایم‌های واضح در جهان غرب و نیز از رقبای جدی عقل‌گرایی است به این نکته دست می‌یابد که حس‌گرایی سلفی و تجربی هر دو در نقطه مقابل عقل‌گرایی قرار گرفته‌اند.

۲ مفاهیم پژوهش

۲،۱ اصالت حس

اصالت حس یا پوزیتیویسم^۴، یکی از مکاتب فلسفی تمدن غرب در حوزه معرفت‌شناسی است. بشر منابع گوناگونی برای کسب معرفت دارد که حواس ظاهری یا همان روش تجربی، یکی از انواع آن است. بنابراین آن چه بیش از همه و پیش از همه با واژه پوزیتیویسم گره خورده است، رویکرد ابن‌الگوواره (پارادایم) نسبت به شناخت و کسب معرفت است. واژه پوزیتیویسم اولین بار در مکتب سن سیمون^۵ در سال ۱۸۳۰ استفاده شد، ولی در عمل برای نخستین بار آگوست کنت^۶، از آن به این معنای خاص استفاده کرد (ادیب سلطانی، ۱۳۵۹: ۳۹). در این مکتب که سرشت جهان‌بینانه فلسفه مورد انکار قرار می‌گیرد، مسائل سنتی فلسفه (رابطه شعور با هستی و جز آن) تحت عنوان «متافیزیکی بودن» و تحقیق‌ناپذیری تجربی مردود شمرده می‌شود (بابایی، ۱۳۹۲: ۶۳۶). کنت بر این باور بود که جبری تاریخی، بشریت را به سمتی خواهد برد که نگرش دینی و فلسفی از بین رفته و تنها شکلی از اندیشه باقی می‌ماند که متعلق به اندیشه قطعی و تجربی علم است (بشیریه، ۱۳۷۸: ۳۴). برخی نیز اساس این مکتب را جدایی کامل از مباحث فلسفی و امور مربوط به ماوراءالطبیعه می‌دانند که بر اساس آن انسان تمام معارف خود را با تجربه به دست می‌آورد (ویلر^۷، ۱۳۸۰: ۱۷-۱۶) و یا برای هرچه که گسترش می‌یابد، وجودی مادی قائل هستند (فاستر^۸، ۱۴۰۰: ۷۶).

^۴ David John Wheeler (1927-2004)

^۵ John Bellamy Foster (1953)

^۱ Positivism.

^۲ Ecole Saint Simonienne (1760 – 1825).

^۳ August Comte (1798 – 1857).

۲،۲ مادی‌گرایی

مادی‌گرایی یا ماتریالیسم^۱ مکتبی فلسفی است که ماده را مادر و جوهر هر چیزی می‌داند و معتقد است که تفکرات انسان و مسائل ماوراءالطبیعی از جمله روح نیز از ماده سرچشمه می‌گیرد (نواک^۲، ۱۳۹۴: ۶). به بیانی دیگر همه معرفت‌های انسان از احساس آغاز شده و منبع و مصدر همه آن‌ها به احساس ختم می‌شود (کاپلستون^۳، ۱۳۸۶: ۳۹). برخی ماتریالیسم را نقطه مقابل «ایده‌الیسم» می‌دانند و طبیعت را یگانه و واقعیت عالم و منشأ همه چیز می‌دانند و عقیده دارند که درواقع چیزی خارج از انسان و طبیعت وجود ندارد (آلن و وود^۴، ۱۳۸۷: ۳۰۵-۳۰۳)، حتی معتقدند جهان به‌صورت یک عنصر مادی بنا شده است، تمام حرکات و تغییر و عملش ناخودآگاه و بی‌معنی و بی‌هدف است (فروتین، ۱۳۹۵: ۷۶).

حیطه خارج بود. از این‌رو بود که احکام مربوط به محسوسات را درباره معقولات هم جاری می‌کردند که از مصادیق آن یکی درخواست دیدن خدا با چشم بود و دیگری این بود که پس از نجات از دست فرعونیان و عبور از نیل به محض برخورد با قومی بت‌پرست از موسی(ع) خواستند که برای آن‌ها هم الهی قرار دهد «وَجَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتَوْا عَلَى قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلَى أَصْنَامٍ لَهُمْ ۖ قَالُوا يَا مُوسَى اجْعَلْ لَنَا إِلَهًا كَمَا لَهُمْ آلِهَةٌ» (اعراف/۱۳۸).

دلیل دیگر آن بود که گمان می‌کردند انسان نباید هیچ قوی را بدون دلیل بپذیرد. البته علامه تصریح می‌کند که این عقیده درستی است، اما اشتباه این بود که پنداشتند باید به دلیل هر حکم «به نحو تفصیلی» پی برد و دلیل اجمالی کافی نیست (طباطبایی، ۱۳۹۰ق: ۱/ ۲۰۱).

۴ مادی‌گرایی قوم یهود پیامد عقیده به اصالت حس

علامه ذیل بحث علمی و اخلاقی که پس از تفسیر دسته آیات مذکور آورده است، به تحلیل بیشتر حس‌گرایی قوم یهود پرداخته و پیامد آن را رواج مادی‌گرایی میان آن‌ها دانسته است. تأمل در آیات قرآن نشان می‌دهد که بنی‌اسرائیل از سایر اقوام در پذیرش حق لجوج‌تر و با آن دشمن‌تر و نسبت به انقیاد و تسلیم در مقابل حق، گردن‌فرازتر بودند. این قوم، فرورفته در مادیات بودند و جز به لذت‌های مادی حسی، توجهی نداشتند و به امور غیرمادی هم ایمان نداشتند و امروز هم، چنین‌اند (طباطبایی، ۱۳۹۰ق: ۱/ ۲۰۱). این ویژگی پیامدهایی داشت: ۱. عقل و اراده آن‌ها تحت انقیاد حس و ماده قرار گرفت و تنها چیزهایی را درک می‌کردند که از نظر حسی و مادی جایز بود و هیچ قوی حتی قول حق را اگر حس بر آن دلالت نداشت، نمی‌پذیرفتند. ۲. دومین پیامد تقلید از صاحبان مال و جاه دنیوی بود. به دلیل سرسپردگی به مادیات هر چیزی را که این ثروتمندان می‌خواستند یا نیکو می‌شمردند، می‌پذیرفتند. درواقع آن‌ها گرفتار نوعی تناقض شده بودند و هر نوع پیروی را ولو در امور شایسته، اگر دور از حس بود، به نام تقلید مذمت می‌کردند؛ اما هر پیروی در لذت‌ها را حتی اگر ناشایست بود در صورت سازگاری با هوس‌های مادی‌شان، می‌ستودند (طباطبایی، ۱۳۹۰ق: ۲۱۱/۱-۲۱۰).

۵ نسبت مادی‌گرایی با تقلید

علامه در تبیین تناقضی که در بخش قبل بدان اشاره شد، می‌گوید بررسی دقیق را در اخلاق این نتیجه در پی دارد که هر دلیلی پسندیده و هر تقلیدی ناپسند نیست و در تبیین این گزاره مهم می‌گویند: ۱. انسان به سوی کمال سیر می‌کند، اما این کمال منوط به افعال ارادی است و افعال ارادی هم، مستلزم فکر و اراده است. ۲. منظور از فکر هم این است که انسان در هر چیزی که با کمالش ارتباط دارد، تصدیق‌های نظری یا عملی داشته باشد که بتواند با آن‌ها اعمال فردی و اجتماعی خود را

۳ اصالت حس در میان یهود

آیات ۶۷-۷۴ سوره بقره به امر خداوند به قوم بنی‌اسرائیل برای ذبح یک گاو «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً» (بقره/۶۷) و واکنش‌های بی‌ادبانه بنی‌اسرائیل نسبت به این فرمان الهی اختصاص دارد.

علامه طباطبایی سخنان بنی‌اسرائیل را در این ماجرا نشان از توهین و استخفاف نسبت به مقام والای ربوبیت می‌داند. بنی‌اسرائیل در پرسش‌های عجیب خود سه بار از تعبیر «ریک» استفاده کردند و به حضرت موسی گفتند «ادْعُ لَنَا رَبَّكَ» (بقره/۶۸) «به پروردگارت بگو» گویی پروردگار موسی را پروردگار خود نمی‌دانستند. همچنین نسبت سخرمدادن به حضرت موسی «قَالُوا أَتَتَّخِذُنَا هُزُؤًا» (بقره/۶۷) و مبهم-دانستن فرمان الهی «قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ» (بقره/۶۸) از نشانه‌های دیگر بی‌ادبی آن‌هاست. اما از همه مهیتر اینکه گفتند «إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهٌ عَلَيْنَا» (بقره/۷۰) و نگفتند «إِنَّ الْبَقَرَةَ تَشَابَهَتْ عَلَيْنَا» گویی خواستند بگویند همه گاوها که خاصیت زنده‌کردن مرده را ندارد و این خاصیت مال یک گاو مشخص است که تو ویژگی‌های آن را برای ما بیان نکرده‌ای. درواقع آن‌ها پنداشته بودند که خاصیت زنده‌کردن مرده تأثیر گاو است نه خدا. با اینکه همه تأثیرات از خدای سبحان است و امر الهی هم این بود که گاوی بکشند نه اینکه گاوی با خصوصیات ویژه.

علامه، تعلل بنی‌اسرائیل را در اجرای فرمان الهی با طرح پرسش‌های مکرر، ناشی از نبود روح تسلیم و اطاعت و وجود ملکه استکبار و نخوت و گردن‌کشی در میان بنی‌اسرائیل دانسته‌اند. به تعبیر دیگر بنی‌اسرائیل می‌خواستند بگویند زیر بار تقلید نمی‌رویم و تنها به آن چه که حس می‌کنیم و می‌بینیم ایمان می‌آوریم، چنان که به موسی(ع) گفتند: «لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً» (بقره/۵۵). از نظر علامه، علت این خصلت ناپسند این بود که می‌خواستند در همه امور استقلال داشته باشند و در همه جا خود حکم کنند، چه آن جا که در حیطه اختیار و صلاحیت‌شان بود و چه مواردی که از این

³ Frederick Copleston (1907-1994)

⁴ Allen William Wood (1942)

¹ Materialism

² George Novack (1905-1992)

علامه طباطبایی در بخش‌های مختلفی از تفسیر المیزان به تبیین نظریه اصالت حس و نقد آن به تفصیل یا به اجمال پرداخته‌اند. یکی از بحث‌های مفصل را پس از تفسیر پنج آیه نخست سوره مبارکه بقره با عنوان «بحث فلسفی» آورده‌اند. علت این امر ذکر ایمان به غیب به عنوان یکی از صفات متقین در آیه «الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَ مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ» (البقره/۳) است. علامه در تفسیر این آیه هم غیب را معنا و هم مصداق آن را بیان کرده است. غیب مخالف شهادت و عبارت از چیزی است که در گستره حس قرار نگیرد. مصداق آن هم خدای سبحان و آیات کبرای اوست که در دایره حس ما قرار نمی‌گیرند. همچنین علامه اشاره می‌کنند که در قرآن بر عدم اکتفا به علوم حاصل از حواس تأکید شده است و انسان‌ها به پیروی از عقل سلیم و خرد ناب تشویق شده‌اند (طباطبایی، ۱۳۹۰ق: ۴۶/۱).

۷ ادله اثبات نظریه اصالت حس و نقد آن

علامه با طرح این پرسش که آیا تکیه بر ادراکات غیرحسی جایز است، اشاره می‌کند که این مسأله از مباحث مهم و معرکه آرای دانشمندان غربی متأخر بوده است. علامه با تأکید بر بازه زمانی پیدایش این مناقشه که در دوره متأخر بوده اشاره می‌کنند که دانشمندان قدیم غرب و همچنین حکمای اسلامی تکیه بر حس و عقل هر دو را جایز دانسته‌اند و حتی گفته‌اند که برهان علمی، محسوس را از این جهت که محسوس است، شامل نمی‌شود.

علامه ادله نظریه اصالت حس را چنین آورده است: در مسائل عقلی خطاها و اشتباهات فراوانی رخ می‌دهد و معیاری هم برای تشخیص درست از خطا در مسائل عقلی وجود ندارد. اما ادراکات حسی این خصوصیت را ندارند؛ زیرا هنگامی که چیزی را با یکی از حواس درک کردیم، آن کار را با تکرار تجربه در نمونه‌های مشابه ادامه می‌دهیم و آن قدر به این تکرار ادامه می‌دهیم تا به آن ویژگی موجود در خارج یقین پیدا کنیم و پس از آن شکی به این ادراک ما راه پیدا نمی‌کند (طباطبایی، ۱۳۹۰ق: ۴۷/۱). برای تبیین چگونگی ادراک حسی می‌توان از مثالی کمک گرفت. وقتی ما یک حبه قند را چشیدیم، به شیرینی آن پی می‌بریم و با تکرار این تجربه در مورد ده و صد حبه قند یقین پیدا می‌کنیم که به‌طور کلی قند شیرین است. پس به‌طور کلی می‌توان دلیل غربی‌ها را بر عدم اعتماد بر براهین عقلی و اعتماد صرف به ادراکات حسی، سه مورد ذیل دانست:

۱. اشتباهات فراوان در برهان‌های عقلی ۲. نبود معیار حس و تجربه برای جداکردن درست از خطا ۳. عدم وجود خطا و اشتباه در امور حسی.

علامه با پاسخ‌های نقضی، تجربی و عقلی نادرستی این ادله را روشن کرده‌اند:

۱. همه مقدمات ادعای اعتماد بر حس، مقدمات عقلی و غیرحسی است و باید توجه داشت که نمی‌توان با

تعلیل کند یا اینکه آن گزاره‌هایی را در ذهن دارد، با اعمالش در خارج تحقق ببخشد ۳. علت‌جویی انسان امری غریزی است؛ یعنی انسان در مواجهه با حوادث یا معلوماتی که به ذهنش خطور می‌کند، همیشه به دنبال علت است. همچنین هیچ تصدیق نظری را نمی‌پذیرد مگر اینکه علت آن را فهمیده باشد. «جست‌وجوی علت» و اطمینان و طمأنینه پیدا کردن با یافتن علت، امری فطری و تخلّف‌ناپذیر است و حتی در مواردی که انسان بدان توجه ندارد، اگر دقت و تأمل کند این نکته را درمی‌یابد. ۴. از سوی دیگر احتیاجات انسان متنوع و زیاد است و یک فرد نمی‌تواند در همه موارد هم «عمل فکری» و هم «انجام فعل» را به‌تنهایی انجام دهد، بنابراین، فطرت او را به سوی زندگی اجتماعی سوق داد تا کارها میان افراد تقسیم شود. ۵. نیازهای بشر پیوسته هم از نظر کمی و هم کیفی گسترده و متنوع می‌شود و در نتیجه علوم و فنون و صنایع گوناگون با متخصصانی در هر زمینه پدیدار می‌شود. بسیاری از علوم که در قدیم یک علم بود الان به شاخه‌های متعدد انشعاب یافته است و هرکس فقط می‌تواند در یک شاخه تخصص پیدا کند. ۶. با توجه به همه موارد فوق باز هم انسان، با الهام فطری دریافته که: الف) در آن چه خود می‌تواند علت را بیابد و تخصص دارد، به علم خود عمل کند. ب) در آن چه خود علم ندارد، به علم و تخصص دیگرانی که به آن‌ها اعتماد دارد، روی آورد و عمل کند ۷. باید توجه داشت که در هر دو مورد از بند ۶ ملاک این است که انسان به «غیر علم» اعتماد نکند. پس بنای عقلاً در مراجعه به افراد خبره همان «تقلید اصطلاحی» و اعتماد به دلیل اجمالی در مواردی است که انسان خود نمی‌تواند دلیل تفصیلی را بیابد. ۸. چون محال است انسانی در همه امور تخصص داشته باشد، بنابراین هیچ انسانی که تقلید نکند هم وجود ندارد و هرکس خلاف این را ادعا کند یا گمان کند در زندگی تقلید نکرده، سفاکت خود را نشان داده است. ۹. باید توجه داشت که تقلید با دلیل خواستن به‌خودی خود مذموم یا مطلوب نیست؛ بلکه بسته به این است که انسان در کدام زمینه، هریک را به کار ببندد. همان‌طور که تقلید در مسائلی که انسان خود می‌تواند به علتش پی ببرد، غلط است؛ اجتهاد در مسأله‌ای که شایستگی و تخصص آن را هم ندارد یکی از رذائل اخلاقی است و ثمرات ناگواری چون نابودی اجتماع و مدینه فاضله را در پی دارد. همچنین انسان باید در نظر داشته باشد که اتباع محض جایز نیست، مگر از خدای سبحان (طباطبایی، ۱۳۹۰ق: ۲۱۳/۱).

۶ وجه اشتراک تمدن غربی و یهود در حس‌گرایی و مادی‌گرایی

از نظر علامه تمدن مادی امروزی که ارمغان غرب برای بشریت است، همانند بنی‌اسرائیل در مقابل حق و حقیقت موضع می‌گیرند؛ زیرا اساس این تمدن هم بر حس و ماده بنا شده است و دو رفتار متناقض در پذیرش یا عدم پذیرش هر چیزی دارد: نخست اینکه هر دلیلی را که از محسوسات نباشد، نمی‌پذیرد. دیگر اینکه در مواجهه با لذت‌های مادی حسی در پی جست‌وجوی هیچ دلیلی بر نمی‌آید (طباطبایی، ۱۳۹۰ق: ۲۱۱/۱).

89

می‌کنند، رد می‌کند؛ زیرا اولین و مهم‌ترین مسأله در قرآن توحید خداوند سبحان است و سایر معارف بر اساس توحید بنا شده است. بدیهی است که توحید بیش از هر مسأله دیگری از حسیات دور و از مادیات جداست و با احکام عقلی محض پیوند دارد. در قرآن هم تأکید شده که این معارف واقعی همه از فطرت است (روم/ ۳۰) یعنی آفرینش انسان به نحوی است که مستلزم این علوم و ادراکات است. علامه در این جا هم باریگر نقدهایی را که پیش‌تر آورده شد، درباره ادله حس‌گرایان بیان می‌کند (طباطبایی، ۱۳۹۰ق: ۵/ ۳۱۳).

۲. به‌کارگیری تجربه برای تشخیص احکام تشریعی و قوانین موضوعه نیز از نظر قرآن مردود است. قرآن اثبات می‌کند که احکام شرعی فطری و روشن است و تقوا و فحور دو علم الهامی است که تفصیل و جزئیات آن از طریق وحی به دست می‌آید «وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ» (اسراء/ ۳۶)، «وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ» (بقره/ ۱۶۸)، پیروی از دستورات قرآن را عین تبعیت از حق دانسته است «وَأَنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا» (نجم/ ۲۸) و در پایان نتیجه‌گرایش به راهی غیر از حق، افتادن در گمراهی و ضلالت است «فَمَا ذَا بَعْدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ» (یونس/ ۳۲)، (طباطبایی، ۱۳۹۰ق: ۱/ ۳۱۵-۳۰۹).

۳. قرآن همچنین طریق تذکر، یعنی عقیده به اینکه انسان‌ها همه چیز را از قبل می‌دانند و در این دنیا فقط به یاد می‌آورند، رد می‌کند؛ زیرا باعث ابطال سلوک علمی فکری و از بین بردن منطق فطرت است. ۴. همچنین قرآن انسان‌ها را از تفکر بدون تقوا برحذر می‌دارد و به همین جهت هر جا درباره احکام و شرائع دین بحث می‌کند، فضائل اخلاقی و خصال نیک را یادآور می‌شود تا غریزه تقوای او بیدار شود و به او در فهم و درک حکم کمک کند.

بدین ترتیب علامه با بیان شیوه‌های معتبر کسب معرفت و شناخت در قرآن و تبیین نسبت و پیوند آن‌ها را با یکدیگر غیر از نظریه اصالت حس سایر دیدگاه‌ها در حوزه معرفت‌شناختی هم به نقد کشیده است.

۹ تمدن مادی غرب و اندیشه تقلیدی بودن دین

علامه در تفسیر آیات ۱۶۸-۱۷۱ سوره بقره، در بحثی با عنوان «بحث اخلاقی و اجتماعی» به تبیین دیدگاه رایج در تمدن غربی، یعنی نفی پیروی از دین با این استدلال که تقلید است و تقلید امری نکوهیده، پرداخته است. همچنین پیوند این دیدگاه را با نظریه اصالت حس که از خرافه‌های تمدن حاضر و باعث رواج خرافه‌های دیگر در زندگی اجتماعی بشر شده، نشان داده است. علت طرح این بحث پس از تفسیر آیات مذکور آیه ۱۷۰ از همین سوره است که می‌فرماید: «وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوْ لَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ» (بقره/ ۱۷۰).

علامه اشاره می‌کند که اصحاب حس، یا همان مادی-گرایان، دوران حیات بشر را به چهار دوره تقسیم کرده‌اند: عهد اساطیر؛ عهد دین؛ عهد فلسفه؛ عهد علم و با این استدلال که

الهی است (علق/ ۵؛ نحل/ ۷۸). علم نظری انسان یعنی علم به خواص اشیا و معارف عقلی بعد از آنکه از حس سرچشمه می‌گیرد، اگرچه از طریق اسباب مختلف حاصل می‌شود و انسان در مواجهه و برخورد‌های مختلف با اجزای جهان به این دانش‌ها سوق داده می‌شود، در حقیقت از خداست. چه زاغ بداند که خدا او را فرستاده که به فرزند آدم تعلیم دهد یا نداند و چه فرزند آدم بداند که تعلیم او به دست خدای مدبر است یا نداند. این نکته در آیات مختلف قرآن که تعلیم سگ شکاری یا توانایی نوشتن کاتبان در نهایت به خدا نسبت داده شده (مائده/ ۴؛ بقره/ ۲۸۲)، بازتاب یافته است.

همچنین خدا که از طریق حواس، انسان را به خواص اشیا آگاه ساخته، همه زمین و آسمان را مسخر او کرده و به او علوم کلی و فکری داده است تا از آن‌ها بهره‌مند شود (جاثیه/ ۱۳) با این حال حتی ساخته‌های دست بشر مانند کشتی، یا حمل بار که وظیفه کشتی و چهارپایان است و حرکت کشتی که معلول اسبابی چون آب و وزش باد است همه به خدا نسبت داده شده و تسخیری از جانب خداوند برای بشر شمرده شده است (حج/ ۶۵؛ زخرف/ ۱۲؛ غافر/ ۸۰).

اما راه دستیابی به علوم عملی، یعنی عرصه بایدها و نیاید‌ها، الهام الهی است (روم/ ۳۰؛ شمس/ ۱۰) و بدون واسطه حواس یا عقل نظری به دست می‌آید.

علامه با استناد به آیات قرآن بر پیوند سه دسته علوم بشری نامبرده تأکید می‌کنند و می‌گویند دسته سوم که ریشه‌اش به الهام برمی‌گردد در صورتی اثرگذاری‌اش کامل می‌شود که قسم دوم یعنی علوم عقلی درست رشد کرده باشد. البته که این رابطه دوطرفه است و رشد صحیح عقل هم در صورت التزام به تقوا و دین فطری حاصل می‌شود (نک. آیات آل عمران/ ۷؛ انعام/ ۱۱۰؛ غافر/ ۱۳). علامه سپس اشاره می‌کند که روش قرآن در بیان معارف دینی و علوم نافع منطبق با همین راه‌هایی است که در قرآن برای دستیابی به معارف معین شده است. در جزئیات و علمی که ارتباط مستقیم با خواص اشیا دارند، طریق حس را به میان کشیده است، شاهد آن تعبیری چون «أَلَمْ تَرَ» (بقره/ ۲۴۳)، «أَفَلَا يَرَوْنَ» (طه/ ۸۹)، «أَفَرَأَيْتُمْ» (شعراء/ ۷۵)، «أَفَلَا تَبْصُرُونَ» (قصص/ ۷۲) است.

در علمی که از کلیات عقلی مرتبط با امور کلی مادی یا امور کلی و رای عالم ماده است و یا ماورای ماده هستند هرچند که نتوان به وسیله حواس ظاهری آن‌ها را درک نمود، عقل را به طور جزم معتبر دانسته است؛ مانند بیشتر آیات مربوط به مبدأ و معاد که مشتمل بر تعبیری چون «لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ» (بقره/ ۱۶۴)، «لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ» (یونس/ ۲۴) است. در قضایای عملی هم که با خیر و شر و سود و زیان و تقوا و گناه ارتباط دارد، به الهام الهی استناد شده است و با تعبیری چون «ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ» (لقره/ ۵۴)، «فَإِنَّهُ آتِمٌ قَلْبُهُ» (بقره/ ۲۸۳)، «فِيهِمَا إِلَهُم» (بقره/ ۲۱۹)، «وَوَالَّذِينَ لَا يُغْنِي عَنْهُمْ كَثْرَةُ أَعْرَافِهِمْ» (انعام/ ۳۳)، «إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ» (بقره/ ۵۱)، چیزهایی را متذکر شده است که انسان با الهام باطنی خود درک می‌کند.

در انتها علامه چند نتیجه مهم بحث را چنین بیان می‌کند:
۱. قرآن راه و مسلک حسبیون را که تنها بر حس و تجربه بسنده

اکنون عهد علم است، پیروی از دین را تقلیدی دانسته‌اند که علم از آن نهی می‌کند.

علامه این دیدگاه را اندیشه‌ای خرافی می‌نامد و به نقد آن می‌پردازند:

۱. علامه پیروی از دین را عین اتباع از علم می‌نامد (نک. بخش پیشین مقاله)؛ زیرا دین مجموعه‌ای معارف درباره‌ی مبدأ و معاد و نیز قوانین اجتماعی از عبادات و معاملات است که از طریق وحی و نبوتی که صدقش با برهان ثابت شده، به بشر رسیده است. بنابراین، مجموعه‌ی اخباری که یک صادق (نبی) که صدق او با برهان ثابت شده می‌آورد، صدق و درست است و اتباع از آن اتباع از علم است.

۲. علامه به تناقض قول و رفتار مادی‌گرایان درباره‌ی تقلید اشاره می‌کند (نک. بخش پیشین مقاله)؛ زیرا آن‌ها که دین را به بهانه‌ی تقلید نفی می‌کنند، در اصول زندگی و سنت‌های اجتماعی، از خوردنی و نوشیدنی و پوشش و ازدواج و مسکن، جز تقلید کورکورانه و پیروی از هوی، روش دیگری ندارند. اما درواقع اسم تقلید را عوض کرده و نام آن را پیروی از سنت و تمدن پیشرفته نهاده‌اند.

۳. تقسیم چهارگانه از دوران حیات بشری، براساس تاریخ دین و فلسفه نادرست است؛ زیرا دین ابراهیم (ع) بعد از عهد فلسفه هند، مصر و کلدان؛ دین عیسی (ع) بعد از فلسفه یونان و دین محمد (ص) بعد از فلسفه یونان و اسکندریه بوده است. همچنین اوج فلسفه قبل از اوج گرفتن ادیان بوده است. علاوه بر این علامه تأکید می‌کند که دین توحید از تمامی ادیان دیگر قدیمی‌تر است. اما سیر تاریخی بشر بنا به قرآن دو دوره دارد: دوره‌ی سادگی و وحدت امت‌ها و دوره‌ی مادیت و حس‌نگری (طباطبایی، ۱۳۹۰ق: ۴۲۵/۱-۴۱۷).

۱۰ مادی‌گری و رواج خرافه‌های اجتماعی در غرب

بخشی از بحث اخلاقی و اجتماعی علامه ذیل آیات ۱۷۱-۱۶۸ بقره به چگونگی پیدایش خرافات و خرافه‌های عصر حاضر اختصاص دارد. ابتدا اشاره می‌کنند که آرا و عقاید انسان، یا نظری است و ربطی به عمل ندارد؛ مانند علوم ریاضی، طبیعی، ماوراء طبیعی و یا عملی است و مربوط به خوبی و بدی اعمال. در علوم نظری باید از علم یقینی که مبتنی بر برهان یا حس است استفاده کرد. اما در علوم عملی باید از آن چه به سعادت منجر می‌شود، پیروی و آن چه را موجب شقاوت است، ترک کرد. خرافه یعنی در علوم نظری به چیزی عقیده داشته باشیم که علم به‌درستی آن نداریم و در علوم عملی عقیده به چیزی است که نمی‌دانیم خیر است یا شر.

انسان به دلیل دو ویژگی فطری، یعنی جست‌وجوی علت هر چیز و میل به کمال، تسلیم خرافات نمی‌شود؛ اما گاه

عواطف و احساسات درونی (عمدتاً خوف و رجاء)، قوه‌ی خیال را تحریک می‌کند و باعث می‌شود خرافاتی را بپذیرد. برای نمونه علامه اشاره می‌کنند که اگر آدمی در بیابانی در شب تاریک قرار بگیرد به سبب بیم، قوه‌ی خیال او صورت‌هایی را در ذهن او ترسیم می‌کند و همین فرد اگر در جای دیگر هم دچار وحشت شود باز آن صورت‌ها برایش مجسم می‌شود و همین موارد را برای دیگران بازگو می‌کند و رواج می‌دهد در صورتی که اصل آن خرافه یک خیال واهی بوده است.

علامه با اشاره به رواج خرافه در همه‌ی عصرها تأکید می‌کنند که برخلاف گمان عده‌ای، خرافه‌پرستی از ویژگی‌های شرقی‌ها نیست و در غرب هم خرافه وجود دارد؛ اگر نگوییم بیشتر از شرق است. همان‌طور که پیش‌تر گفته شد علامه اصالت حس در دست‌یابی به علم را نوعی خرافه می‌داند. با رواج این خرافه در تمدن غربی که باعث نفی دین و عالمی‌ماورای این حیات دنیوی شده، آن‌ها به دلیل ضرورت‌های اجتماعی خرافه‌های دیگری را رواج داده‌اند که علامه به دو نمونه اشاره می‌کند:

۱. فداکاری برای حفظ جامعه و باقی‌ماندن نام نیک: رسیدن به سعادت اجتماعی گاهی مستلزم این است که افرادی دچار انواع محرومیت‌ها مانند بذل مال و جان برای حفظ وطن یا قانون شوند. هیچ فردی حاضر به تحمل این سختی‌ها نیست مگر اینکه آن را برای خود نوعی کمال بدانند. اما این محرومیت که برای فرد کمال نیست و اگر کمالی هم باشد، برای اجتماع است. پس انسان به چه انگیزه‌ای باید محرومیت را برای کمال جامعه تحمل کند در صورتی که انسان جامعه را برای کمال خود می‌خواهد. در تمدن مادی به دلیل عدم اعتقاد به جهان دیگر که فرد می‌تواند در تحمل محرومیت‌ها آن را نوعی کمال بلکه والاترین کمال برای خود تلقی کند، «حیات ابدی» دیگری خلق کرده‌اند. آن‌ها به جامعه تلقین کرده‌اند که افراد در صورت فداکاری به یادی نیکو و نامی که پیوسته با افتخار همراه است، نائل می‌شوند و این همان حیات جاودان است. اما این چیزی جز یک وهم و خرافه نیست؛ زیرا بعد از نابودی و فنا چه حیاتی قابل تصور است؟

۲. صبر در برابر محرومیت‌های برآمده از قانون برای کمال جامعه: علامه می‌گویند یکی دیگر از خرافه‌هایی که تمدن مادی رواج داده این است که افراد باید تلخی قانون را تحمل کنند حتی اگر از برخی لذت‌ها محروم می‌شوند؛ زیرا این امر برای حفظ اجتماع لازم است و کمال اجتماع، کمال فرد است. علامه تأکید می‌کنند که گزاره «کمال اجتماع، کمال فرد است»، خرافه‌ی دیگری است؛ زیرا فقط در صورتی درست است که کمال فرد و جامعه بر هم منطبق باشند. دلیل هم این است که این عقیده موهوم «کمال اجتماع، کمال فرد و یاد نیکو مایه‌ی افتخار است»، نتوانسته انسان‌ها را از دو کار باز بدارد: نخست اینکه فرد هنگامی که قدرت دارد به هر قیمتی به آملش برسد، ولو با ظلم و جور به افراد دیگر جامعه‌اش؛ دیگر این که یک جامعه به جوامع دیگر برای بهره‌مندی بیشتر خودش ظلم کند و آن‌ها را به استثمار بکشانند. جوامع قوی پیوسته در حال بهره‌کشی از حیات امت‌های ضعیف‌اند، هیچ جای پای از آن‌ها نیافتند، مگر اینکه لگدکوبش کردند و هیچ مالی و منالی نبود

امیالشان بود، دلیلی نمی‌جستند. به عقیده علاه طباطبایی این دو ویژگی وجه اشتراک تمدن غربی با یهود است. در تمدن غربی با رواج اصالت حس هر وجود غیرمادی انکار و پیروی از دین تقلیدی دانسته شد که علم از آن نهی می‌کند. این امر رواج خرافه‌هایی اجتماعی را در غرب به دنبال داشت. علامه طباطبایی ضمن نقد ادله معتقدان به اصالت حس، براساس آیات قرآن نشان می‌دهد، همه علوم انسان به تعلیم الهی حاصل می‌شود اگرچه در این میان نقش اسباب غیرقابل انکار است. سه ساحت علونظری، علوم کلی و فکری و علوم عملی با هم پیوندی تنگاتنگ دارند. بنابراین، قرآن اصالت حس را رد می‌کند؛ زیرا اولین و مهم‌ترین مسأله در قرآن توحید خداوند سبحان است و سایر معارف از آن نشأت گرفته و بدیهی است که توحید از مادیات جداست و با احکام عقلی محض پیوند دارد. قرآن به‌کارگیری تجربه را برای تشخیص احکام تشریعی هم مردود می‌داند و تقوا و فجور را دو علم الهامی دانسته است که تفصیل و جزئیات آن از طریق وحی به دست می‌آید. همچنین قرآن انسان‌ها را از تفکر بدون تقوا نهی کرده است و هر جا درباره احکام و شرائع دین بحث می‌کند، فضائل اخلاقی و خصال نیک را یادآور می‌شود.

مگر آنکه به تاراج بردند و هیچ زنده‌ای نبود مگر آنکه به بندگی و اسارت گرفتند (طباطبایی، ۱۳۹۰ق: ۱/ ۴۲۳-۴۲۲).

درحالی‌که قرآن در عرصه نظری انسان را به پیروی از آن چه خدا نازل کرده فرمان می‌دهد و او را از عقیده و سخنی که مبتنی بر علم نیست، نهی می‌کند. در ساحت عمل هم به انسان فرمان می‌دهد که در پی رضای الهی باشد؛ حال اگر رضای الهی با خواسته‌های او سازگار بود که به سعادت دنیا و آخرت دست یافته و اگر کسب رضای الهی موجب برخی محرومیت‌ها شود، نزد خدا اجر عظیمی خواده داشت و «وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَأَبْقَى» (شوری/۲۶) (طباطبایی، ۱۳۹۰ق: ۱/ ۴۲۳).

۱۱ نتیجه‌گیری

تأمل در آیات متعدد قرآن که به بیان ماجراهای یهود یا قوم بنی‌اسرائیل پرداخته است، نشان می‌دهد که دو ویژگی مهم آن‌ها یکی حس‌گرایی و دیگری مادی‌گرایی بوده است. آن‌ها به پندار اینکه زیر بار تقلید نمی‌روند از اجرای فرامین الهی استنکاف می‌ورزیدند؛ درحالی‌که در مواجهه با هر آن چه مطابق

منابع

القرآن الکریم

ادیب سلطانی، میر شمس‌الدین، (۱۳۵۹)، *رساله وین*، ویراستار فنی: مرتضی کریمی، تایپ مرکز ایرانی مطالعه فرهنگ‌ها، چاپ اول، تهران: چاپ چاپخانه ارگی.

بابایی، پرویز، (۱۳۹۲)، *مکتب‌های فلسفی از دوران باستان تا امروز*، چاپ سوم، تهران: انتشارات نگاه.

بشیریه، حسین، (۱۳۷۸)، *سیری در نظریه‌های جدید در علوم سیاسی*، چاپ ۱، تهران: انتشارات علوم نوین.

طباطبایی، محمدحسین، (۱۳۹۰ق)، *المیزان فی تفسیر القرآن*، ۲۰ جلد، چاپ ۲، بیروت: مؤسسه الأعلمی للمطبوعات.

عزیزی علویجه، مصطفی، (بهار ۱۳۹۸)، «رهیافتی تطبیقی به (حس‌گرایی سلفی) و (حس‌گرایی تجربی)» *مجله حکمت اسلامی*، تهران. دوره ۶، شماره ۱، پیاپی ۲۰، صص ۱۱۸-۱۴۰.

عنایتی راد، محمدجواد، (زمستان ۱۳۹۷)، «تجربه‌گرایی و حس‌گرایی ریشه تجسیم در اندیشه ابن تیمیه»، *مجله نقد مبانی سلفی‌گری*، تهران.

فاستر، جان بلامی، (۱۴۰۰)، *اکولوژی مارکس، ماتریالیسم و طبیعت*، ترجمه علی اکبر معصوم بیگی، تهران: انتشارات نگاه.

فروتن، غلامحسین، (۱۳۹۵)، *رنالیسم اسلامی و فلسفه مارکسیست*، قم: مؤسسه فرهنگی و اطلاع‌رسانی تبیان.

کاپلستون، فردریک، *تاریخ فلسفه*، از دکارت تا لایب نیتس، (۱۳۹۶)، ترجمه غلامرضا اعوانی، تهران: انتشارات سروش، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی (آموزش انقلاب اسلامی).

نواک، جورج، (۱۳۹۴)، *بنیادهای ماتریالیسم*، ترجمه پرویز بابایی، تهران: انتشارات آزاد مهر.

و.وود، آلن؛ (۱۳۸۷)، *کارل مارکس*، ترجمه شهناز مسمی پرست، تهران: نشر ققنوس.

ویلر، دیوید، ویلر، جودیت، (۱۳۸۰)، *تجربه‌گرایی در جامعه-شناسی*، شماره ۵۹۸، تهران: نشر مرکز.